

RÉVÉSZ IMRE "BIZALMAS UTASÍTÁS"-ÁNAK KELETKEZÉSÉRŐL

Magyarország felszabadulásának hónapjai alatt fontos kérdés volt, hogy a már felszabadult területeken az oktatás meginduljon. A szovjet vezetés mindenütt előmozdította, szorgalmazta, a normális élet elkezdése elemi feltételének tekintette az iskolák kapuinak megnyitását. Az oktatás feltételeinek rendezésében nem volt célszerű várni a központi államhatalom kiépítéséig. Nem lehetett arra gondolni, hogy majd a központi hatalom megfogalmazza azokat az elveket, meghatározza azt a feltételrendszert, amely alapján az elemi és felsőbb oktatási intézmények elkezdhetik tevékenységüket. Az élet alapvető igénye volt az oktatás beindítása, ezzel együtt bizonyos korrekciók – a beállt változások minimális figyelembevételével – megtétele, ami alapján el lehet kezdeni, illetve a megkezdett oktatási évet folytatni lehetett.

A felszabadult országrészen a közigazgatás egységeire hullott. Az önálló "városállamocskákban", községekben, városokban jelentős kezdeményezések tanúi lehettünk, amelyek felszínre segítették a demokratikus oktatási elképzeléseket. A keretek régiek, még számtalan vonatkozásban, tartalomban és formában kapcsolódnak a hagyományoshoz, de már benne van sok új elem. A pedagógia-történetnek, ha nem is önálló, de jelentős szakaszát jelenti az 1944. októbertől december közepéig, a központi irányítás megteremtéséig tartó periódus, amelyben a Tiszántúlon az élet megindításáért, az oktatás szervezeti és tárgyi feltételeinek megteremtéséért tevékenykedtek a pedagógusok. Rövid dolgozatunkban a jelentősebb kezdeményezések közül a Bizalmas Utasítás létrejötté történelmi körülményeinek felvázolására törekszünk, mivel az elmúlt években megjelent szakirodalom ellentmondásosan értékeli a megjelentetést, az Utasítás elkészítését. A Bizalmas Utasítást Révész Imre református püspök, a debreceni tankerület ideiglenesen megbízott főigazgatója adta ki 1944. december 1-én.

A központi igazgatás nélkül maradt helységek feladata volt, hogy maguk szervezzék meg oktatási tevékenységüket, határozzák meg az oktatandó anyagot, vállalva ezzel az ideológiai, eszmei és a politikai felelősséget, többek között nekik kellett biztosítani a munka elemi feltételeit. Rendkívüli körülmények között kezdhették meg elképzeléseik megvalósítását: hiány volt tanteremben, tanszemélyzetben, fűtőanyagban, egyáltalán: a normális oktatási

feltételek szinte mindegyik elemében. A problémák megoldásában a megalakuló demokratikus közigazgatási egységek, a spontán módon is szerveződő népi szervezetek jártak az élen. Több településen külön szervezet alakult a munka irányítására, a feladatok koordinálására, például Makón Közoktatási Bizottság, Mezőberényben Tantestületi Bizottságot hoztak létre.¹

A községek, városok helyi szovjet közigazgatási képviselői örömmel szemlélték az oktatás megkezdését, annak demokratikus szellemű megnyilvánulásait. Bár véleményükkel, útmutatásaikkal itt is, mint az élet más területein igyekeztek mértéktartásra inteni az oktatás irányítóit. Óvtak a radikális változtatásoktól, úgy vélekedtek, hogy strukturális változtatás, esetlegesen új feltételrendszer megteremtése egy majdan megalakuló demokratikus államhatalom feladata lesz.²

A szétszórt, ennek ellenére jelentős helyi kezdeményezések mellett nagyobb hatásra tettek szert a tanügyigazgatás centrumaiból kiinduló elképzelések. Az emberek ösztönösen a központ felé fordultak, onnan várták az útmutatást, biztatást. Szeged, Debrecen tankerületi központok felszabadulásával, valamint a megyei tanfelügyelőségek munkájának megkezdésével, ha nem is országos irányító központra tettek szert a Tiszántúl települései, de már – a közlekedés, az információáramlás nehézségeit figyelembe véve is – az illetékes regionális központok feladata volt a teendők meghatározása. Elsőként Szegeden, majd Békés vármegyében látott napvilágot egy közigazgatási egységre kiható utasítás.

1944 legkonceptiózusabb és a legnagyobb hatású tankerületi utasítása a Révész Imre által szerkesztett és kiadott volt. Nemcsak a tankerület, hanem a Tiszántúl, de az egész ország oktatásügyét befolyásoló, a kibontakozást elősegítő útmutatás, amelynek alapelveit az új közoktatási kormányzat is figyelembe vette.³ Jelentőségét, az általa közvetített gondolatokhoz fűzött

¹Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez. 1944. szeptember–1945. április I.k. Szerk. Karsai Elek és Somlyai Magda Bp., 1970. 35.; Siklósi Ferenc: A felszabadulástól az 1945-ös választásokig In.: Mezőberény története. Szerk. Szabó Ferenc Gyula, 1973. 409.

²Vö. Tibori János: A felszabadult Békéscsaba másfél évtizedes története. 1944–1960. Békéscsaba, 1961. 32. Lásd Gyomát, a megalakuló helyi szervek megszüntették az oktatás felekezeti jellegét, a szovjet parancsnokság állította vissza a hagyományos rendet. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (Továbbiakban: TtREL) I. 29.b. 3/1945. alapszámú jelentés, valamint TtREL I. 1.c. 4300/1945.

³Révész Imre: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása Debrecenben (1944. december 21–22.) In.: Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből. Szerk. Lackó Miklós. Akad. Kiadó, Bp., 1955. 135.

reményeket jelzi, hogy december 6-án a Néplapban, 10-én pedig a Délmagyarországban is megjelent, és a később kibocsátott szegedi tankerületi utasításban is alapul vették.⁴ Az Utasítás kikerült a szűken vett oktatás területéről, és az egész társadalmat formáló erővé lépett elő. Jelentőségét csak növelte az, hogy Révész Imre, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke, ismert és köztiszteletben álló, politikai pártállásra tekintet nélkül, mindenki által elfogadott személyiség a kiadó. Révést november 18-án kérték fel a tankerület főigazgatói és a tanfelügyelői hivatal igazgatói teendőinek ellátására, november 20-án már az újjászervezés, az alakuló ülés is megtörtént.⁵ "Ezt a terhet – írja Révész a főigazgatói és tanfelügyelői feladatairól – egyrészt közös nagy magyar érdekből, másrészt a református iskolaügy folytonosságának és a terület kétségtelen prioritásának dokumentálása érdekében vettem átmenetileg és ideiglenesen magamra."⁶

Már említettük, hogy újabban kételyek merültek fel a Bizalmas Utasítás szerzőségét illetően. Tanulmányunk megírásának éppen az a célja, hogy azokat a mindkét oldalon megjelenő sommás ítéleteket kiküszöbölje, illetve kellő megvilágításba helyezze a kiadás körülményeit. A helytörténetírás kételyei, kategorikus kijelentései, hogy nem Révész az Utasítás szerzője, csak passzív szerepet játszott, annyiban, amennyiben a neve alatt adták ki. Ez az igaz? Netalán fogadjuk el a hagyományosnak mondható álláspontot, amely Révész szerepét emeli ki, az egész utasítást neki tulajdonítja?⁷ A feltett és felteendő kérdésekre lakonikus a válaszuk: is-is. A korabeli írásos források, jegyzőkönyvi adatok igen szűkszavúak, az ülésekről rövid emlékeztető jellegű feljegyzéseket rögzítettek, amelyek jelen esetben csak támpontul szolgálhatnak számunkra.

Valójában ki a szerző? Kiindulópontul rögzítenünk kell az álláspontokat. A "Válogatott dokumentumok Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának felszabadulás utáni történetéből" című kötetben, a dokumentum közlésénél, a szerkesztők lábjegyzetben a következő megjegyzést tették. "Az 'Utasítást' Juhász Géza tanár vezetésével és feltehetően Juhász Nagy Sándor közreműködésével, a debreceni demokratikus tanárok készítették. Kiadása Révész Imre neve alatt

⁴Sorsforduló. i.m. 207–208.

⁵Hajdú-Bihar megyei Levéltár (Továbbiakban: HBmL) XXIV. 501/b. 1/1944–1945.

⁶TtREL I. lc. 4300/1944.

⁷Sorsforduló. i.m. 205.; Somlyai Magda. Nagy csaták után. Bp.,1975.; Jakab Miklós: Társadalmi változás és a magyar értelmiség 1944–1948. Bp.,1979.46.

történt meg."⁸

Vaskó László nem ennyire kategorikus megfogalmazást használ, bár minden kétséget kizáróan Juhász szerzősége, a dokumentum általa történt megfogalmazása mellett foglal állást.⁹

A jegyzőkönyv adatainak kronológiai sorba állítása egyértelműen mutatja, hogy Juhász Géza aktív szerepet játszott a Bizalmas Utasítás elkészítésében. Az alakuló ülésen, november 20-án a jegyzőkönyv a következőképpen örökítette meg az eseményt: "dr. Juhász Géza tanár javaslatának módosított elfogadásával kimondatik, hogy a hivatal a tanszemélyzet részére adjon ki egy utasítást, amely a tanszemélyzet magatartását és a tanítandó kényes anyag előtárását és a növendékeknek való átadását tartalmazza.

Püspök Úr felkéri Juhász Géza tanárt, hogy az összes tanerők számára utasítást dolgozzon ki és a hivatalnak kiadás végett mutassa be."¹⁰ November 25-ére Juhász Géza el is készítette a tervezetet, azonban: "Az Útmutatást átírás után a Püspök Úr adja ki, ezért Útmutatás Püspök Úrnak kiadott."¹¹

A jegyzőkönyvek egyértelműen fogalmazzak: Juhász Géza javasolt és megbízást is kapott egy útmutatás-tervezet készítésére, de ennek átdolgozásával és kiadásával Révész Imrét bízták meg. Miért nem fogadták el? – valószínű, hogy radikalizmusa miatt, Juhász karakterisztikusan baloldali, kategorikusan baloldali megfogalmazások jellemzik korábbi és későbbi munkáit is, amelyek ekkor még elfogadhatatlanoknak látszottak az iskolafenntartók számára. Vizsgált anyagunk szempontjából perdöntő lehetne az eredeti, Juhász Géza által készített tervezet és a kiadott Utasítás összevetése, de az illetékes levéltárakban, a Juhász hagyatékot őrző Irodalmi Múzeum¹² anyagai között nem lelhető fel, nem leltük nyomát a Tiszántúli Református Egyházkerület levéltárában sem, a püspök igazgatási iratai között csak a Révész által kiadott anyag található meg.

Tehát a szerzőség eldöntését illetően csak utalásokra vagyunk kénytelenek hivatkozni. Érdekes ebből a szempontból Révész Imre bibliográfiájának

⁸ Hajdú, Bihar megyék felszabadulása és a népi demokratikus átalakulás kezdetei 1944. október–1945. november. Válogatott dokumentumok Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának felszabadulás utáni történetéből. Szerk. Fehér András és Tokody Gyula Debrecen, 1980. 143.

⁹ Vaskó László: A köznevelésügy fejlődése a tiszántúli tankerületben (1944–1950) Debrecen, 1980. 23.

¹⁰ HBmL XXIV. 501/b. 1/1944–1945.

¹¹ HBmL XXIV. 501/b. 20/1944–1945 (Kiemelés tőlem: F.Z.)

¹² Keresztes Lászlónénak, a Debreceni Irodalmi Múzeum vezetőjének szívélyes közlése.

áttekintése, melyet Ferenczy Károly készített, a püspök összeállítását saját kutatásaival kiegészítve. A Bizalmas Utasítás nem szerepel ebben, mint Révész-munkát meg sem említi Ferenczy.¹³ Maga Révész egyik 1955-ben megjelent tanulmányában a következőket jegyzi meg az Utasítás létrejöttéről: "több hűséges pedagógus munkatársammal és az összes érdekelt egyházak iskolai hatóságaival egyetértésben szerkesztettem meg és bocsátottam ki 1944. december 1-én."¹⁴ Ezt alátámasztja az eredeti gépirat egyik példányán található megjegyzés: "Minden tekintetben helyesnek tartom. Debrecen, 1944. november 27. Szőőr József."¹⁵ Viszont semmiféle utalást nem találtunk Juhász Nagy Sándor szerepére.

A fentieknek Juhász sem mond ellent visszaemlékezésében. Mindketten becsülték, tisztelték egymást. Révész az új helyzetben való eligazodás fontos momentumaként említette Juhász Gézával folytatott beszélgetését,¹⁶ tankerületi főigazgatónak történt kinevezésekor pedig maga mellé vette a demokratikus érzelmű tanárt.¹⁷ Juhász a következőképpen írja le a Bizalmas Utasítás létrejöttét: "Javaslattal álltam elő, milyen szellemben neveljük ezentúl az ifjúságot. Még az újonnan szervezett tankerületi főigazgatóság tagjai között is akadt olyan, akit felháborított, hogy az új tanításban gyökeres átértékelést tartottam szükségesnek, például a Tanácsköztársaságra vonatkozóan. De Révész Imre megbízott tankerületi főigazgató elfogadta alapul az általam javasolt szöveget, s kiegészítette, elmarasztalva a régi tankönyvekből mindazt, ami szomszédaink ellen szított gyűlöletet."¹⁸

Megítélésünk szerint, a Bizalmas Utasítás esetén egy olyan kollektív munkáról van szó, amelynek kidolgozásában Révész Imrének és Juhász Gézának döntő szerepe volt, természetesen részt vett a munkában a tankerület, az ér-

¹³Ferenczy Károly: Révész Imre akadémikus ny. egyetemi tanár, volt debreceni református lelkipásztor, tiszántúli püspök tudományos és közéleti irodalmi munkásságára vonatkozó bibliográfiai adatok, nyomtatásban megjelent írásainak, valamint hátrahagyott kéziratainak gyűjteménye. Kézirat, 1968. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.

¹⁴Révész Imre: i. m. 135.

¹⁵ItREL I. 1 c. 4300/1944.

¹⁶Révész Imre: i. m. 134.

¹⁷Juhász Géza: Az egyetemi élet újraindulása. In: Juhász Géza – Emlékkönyv. Sajtó alá rendezte Juhász Izabella. Debrecen, 1975. 427.

¹⁸Uo.

dekelt egyházak vezetősége is. Annak, hogy Révész neve alatt adták ki elsődlegesen politikai motivációja volt, a tanárok és a tömegek előtt a Tiszántúl lélekszámban legnagyobb egyházának püspöke ezzel határozottan állást foglalt a kibontakozó új rend mellett, elutasított minden olyan elképzelést, amely azt sugallta vagy várta az egyháztól, hogy valamiféle oppozíciót képviseljenek a még csak kibontakozófélben levő demokratikus berendezéssel szemben.

A Bizalmas Utasítás azzal, hogy a Tiszántúl egyik püspöke – egyetértésben a többi egyház vezetőivel – bocsátotta közre, lényegesen túlnőtt az iskola keretén. Politikai magatartási normát jelentett, a mihez tartás fontos dokumentumává vált. Az egyházak, a hívek számára mérték volt, megnyugtatólag hatott. Erre a szerepre már csak azért is szert tehetett, mert lényegesen magasabb igénnyel fogalmazták meg, mint akár Szegeden, akár Gyulán¹⁹ kiadott és ezt az utasítást megelőző útmutatásokat. Nemcsak egy-egy tantárgy elhagyása, az oktatási anyag módosításának igénye fogalmazódik meg benne, hanem merőben új szemléletváltozást követel, megkezd a leszámolást a régi oktatási szellemmel, új értékrendet sugall. Fontos volt az útmutatás, a bátorítás, mert az értelmiségnek az a része, amelyik nem menekült el, még kereste helyét, és azt vallotta: jobb az embernek "csöndben végezni a maga dolgát", anélkül, hogy politikai kérdésekben bátran színt vallana.²⁰ "A felszabadulás kezdő heteiben az értelmiség százai gondolkodtak így mindenfelé, különösen az egyházaknak és az egyházi iskoláknak a munkásai – magukra húzva egy kényelmes takarót, amit az az unalomig ismételt jelszó jelentett, hogy: 'templomba, iskolába a politikát bevinni nem szabad, ott csak örök eszmék, egyetemes igazságok hirdetése lehet helyén'.²¹

Különösen veszélyesnek tűntek a pedagógusok félreérthető, kétértelmű kijelentései, ezért a tankerület ülésein az oktatási személyzet politikai magatartása állandó téma. Révész határozottan kijelentette: "legyen nagyon világosan és nyomatékosan kifejezve az a figyelmeztetés, hogy a régi rendszerhez ragaszkodó tanerők, maguk vonják le a következtetést s maguktól álljanak félre – mert ez (a) félreállítás a szerzett jogot nem fogja érinteni – de annál nagyobb bajt zúdít a közösségre." A tankerületi főigazgató mindig számíthatott és támaszkodott is Juhász támogatására, aki ezen a gyűlésen is megerősítette a püspök állásfoglalását: "a meggondolatlan kijelentések való-

¹⁹Sorsforduló. i. m. 66–67.; 102–103.

²⁰Révész Imre: i. m. 133.

²¹I. m. 134.

ban sok kellemetlenséget zúdíthatnak az intézetre, de a közösségre is. Jobb, ha az ilyen tanár nem bocsáttatik a tanulók elé, mert kijelentéseikkel szellemi veszedelmet idéznek elő. Akik úgy érzik, hogy a mai idők követelte feladatoknak megfelelni nem tudnak, ne vállaljanak munkát, mert az állásokat a legalkalmasabb erőkkkel úgyis be tudják tölteni."²²

Az Utasítás politikai üzenetének különös jelentőségét mutatja – jelezve azt, hogy nemcsak a pedagógusokra tett nagy hatást – a Néplap "Szellemi szabadságharcot" című cikke.²³ Erős János István cikkbeli kiindulópontja Révész utasítása, mint amelyben az oktatás területén már megfogalmazódott a szellemi szabadságharc. Felhívásának lényege: "Fogjunk tehát össze mind, írók és színészek, tudósok és művészek, akik hivatást éreznek magukban arra, hogy ezt a nehéz, de történelmi jelentőségű munkát elvégezzék."²⁴

Úgy véljük, hogy az Utasítás jelentőségének, erjesztő hatásának további vázolója felesleges is. Konklúzióként a következőket szeretnénk leszögezni: a Bizalmas Utasítás alapgondolata vitathatatlanul Juhász Gézától származik, tervezete alapul szolgált a kiadottnak. Távol áll tőlünk, de különösen távol állt Juhásztól és Révésztől az a fajta méricskélés, ami valamelyikőjük prioritását, döntő szerepét emelte volna ki a dokumentum elkészítésében; a történelmi hűség miatt, mégis le kell szögeznünk: a munka koordinálását Révész Imre végezte, ő egészítette ki, hozta olyan formába, ami valamennyi egyházi, világi személy és szervezet számára elfogadható volt. Ezzel egy olyan dokumentumot alkotott, amely hatni tudott 1944 telén Magyarországon, és így nemcsak egy radikális kezdeményezés lett belőle.

²² HBmL XXIV. 501/b. 20/1944–1945.

²³ Erős János István: Szellemi szabadságharcot! = Néplap, 1944. december 10.

²⁴ Uo.